

סקירת ספרים

Spiritual News: Reporting Religion around the World.

Cohen, Yoel (Editor). New York: Peter Lang, 2018. 426 pages

מתן אהרוני*

כאשר אני חושב על חדשות ודת, עולות בראשי באופן אסוציאטיבי שלוש תמונות עיקריות המתייחסות למקרה הישראלי. האחת קשורה לסיקור החדשותי של ההפגנות (האלימות) של חרדים בתקשורת של הזרם המרכזי; השנייה קשורה לעיתונאים הדתיים והחרדים הנראים יותר ויותר בתקשורת זו; והשלישית קשורה לחרדים ודתיים המייצרים לעצמם ובעבורם חדשות עצמאיות בפלטפורמות דיגיטליות ומודפסות.

התמונה הראשונה של סיקור ההפגנות של קבוצות חרדיות שונות מתמצה כמעט באופן אייקוני בתמונה אחת החוזרת על עצמה, המצולמת מזווית גבוהה מאוד, ממעוף הציפור, ובה נראה נחיל שחור של מפגינים לובשי שחורים וחסרי פנים. הם ממלאים רחובות צרים וחוסמים כבישים. הם נראים בתמונה נאבקים בשוטרים המנסים לבלום את התקדמותם במרחב, והם נתפסים כאלימים במיוחד וכמאיימים על הסדר הציבורי הכללי.

התמונה השנייה היא קולאז' של חמישה עיתונאים דתיים וחרדים, שבשנים האחרונות, לצד ניראותם התכופה, גם התרחבו הנושאים שהם מסקרים. הראשון הוא עיתונאי חרדי מודרני, המציג בגאווה את פאותיו המסולסלות. הוא מפרש לציבור החילוני את הנושאים הדתיים והחרדיים העולים לסדר היום הפוליטי בנימה ניטרלית. השני הוא עיתונאי דתי המציג בפאתוס רב, ולעיתים מוגזם, את התרבות החרדית על גווניה. השלישי הוא עיתונאי בכיר המצניע את כיפתו הסרוגה ומבקש לא שלא יזהו אותו עם עמדותיו ודעותיו הדתיות כשהוא מסקר את הבחירות. אליהם נוסף בשנים האחרונות עיתונאי שחזר בתשובה, וניתן היה לראות את תהליך התחזקותו עם צמיחת זקנו והגדלת כיפתו. הוא עיתונאי שטח המדווח על דת אחרת של בני ובנות דת האסלאם בארץ ובעולם. בתמונת הקולאז' המדומיינת שלי הוא לבוש שחורים. לצד ארבעת העיתונאים הגברים ישנה עיתונאית חרדית אחת, המתבוננת ישירות בעיניים בוהקות מאחורי משקפיים אופנתיים ומחייכת באושר רב. היא אינה פרשנית לעניינים מסוימים, אלא זוכה בשנים האחרונות להיראות יותר ויותר מנחה מהדורות חדשות מרכזיות.

התמונה השלישית היא תמונה לא מוכרת ופחות מקובלת, ובה נראים דפי אינטרנט של אתרי חדשות עצמאיים של קבוצות דתיות וחרדיות. הם מדווחים בעיקר על החדשות שהתקשורת של הזרם המרכזי מסקרת על פי רוב, אולם מתוך פרספקטיבה דתית המתאימה לאידיאולוגיה הדתית הרלוונטית לאותן קבוצות. אתרים אלו גם מסקרים נושאים שהתקשורת של הזרם

* ד"ר מתן אהרוני (matanah@ariel.ac.il) הוא חבר סגל בכיר בבית הספר לתקשורת באוניברסיטת אריאל ומרצה בבית הספר סמי עופר לתקשורת במרכז הבינתחומי הרצליה.

המרכזי כלל לא עוסקת בהם. הם מתאימים במיוחד לקבוצות הדתיות השונות ומוצגים ומצוטטים בהם אנשי סמכות דתיים וחרדיים רלוונטיים.

שלוש התמונות הללו מעלות שאלות רבות ושונות על הקשר בין תקשורת ודת: על סוגי תקשורת שונים ויחסם לנושאים דתיים ולמקום שנותנים להם בתסדיר (ליין-אפ) החדשותי, על פלטפורמות שונות של תקשורת המשמשות קבוצות דתיות וחרדיות, המסקרות נושאים דתיים, ועל הזהויות של העיתונאים המסקרים את הדת ואת שאר הנושאים העולים על סדר היום הציבורי. עולה גם השאלה לגבי המקום שניתן לעיתונאים אלה במערכות החדשות וההגבלות או האפשרויות, העומדות בפניהם בהיותם חברי מערכת דתיים בתקשורת של הזרם המרכזי או האלטרנטיבי. לצד השאלות על תהליכי הפקה, הפצה וסיקור, מתעוררות גם שאלות על התקבלות התכנים והעיתונאיים, על התפיסות והחוויות של הצופים כלפי עיתונאים אלה, כלפי הנושאים שהם מסקרים וכלפי הדרך שבה הם מסקרים והתמונות המוצגות בהקשרים אלו.

ספרו הערוך של יואל כהן, העוסק בחדשות ודת, מנסה בין היתר לענות על חלק משאלות אלה במאמרים הרבים והמגוונים שהוא מכיל. שלוש התמונות שעלו בראשי באות לידי ביטוי בספר. כלומר, סוגיות של ייצוג דתיים בתקשורת של הזרם המרכזי, נוכחותם, תפקידם ומקומם של עיתונאים דתיים בתקשורת זו והתנהלותה של העיתונות האלטרנטיבית – כל אלו מטופלות ברמות שונות של התייחסות. אך לא רק נושאים אלה נידונים בספר, אלא יש נושאים נוספים הנבחנים בפרקי הספר. אותם ניתן לאתר תחת שלושה נושאים מרכזיים שבהם הספר עוסק: ניתוח של תהליכי הפקה והפצה של חדשות ודת, ניתוח תכנים ומקרי בוחן משמעותיים בנושא דת וחדשות והשפעותיהם על הדת של סיקור חדשות ושל פלטפורמות שונות.

שלושה נושאים אלה נוכחים בששת פרקי של הספר: פרק הקדמה, שבו מוצגת המורכבות של הנושא של חדשות ודת בעזרת שני מאמרים: מאמר פותח של עורך הספר, יואל כהן, ומאמרו של סטוארט הובר, חוקר בעל שם עולמי בתחום זה. שניהם מציגים שאלות וכיוונים למחקר שהנושא מזמין לעסוק בהם. הפרק השני נקרא "איסוף חדשות" ומציג גם את אופן הפקת הסיפור הדתי והפצתו וכן את העיתונאי הדתי. גם הפרק השלישי ממשיך לעסוק בהפקת חדשות הקשורות לנושאים דתיים במקומות שונים בעולם. הפרק הרביעי מציג שני אירועים חדשותיים בעלי אוריינטציה דתית שזכו לסיקור עולמי: בחירת האפיפיור ופיגוע הטרור במשרדי "שרלי הבדו" בצרפת. הפרק החמישי והשישי מבקשים, לפחות בשמם, לעסוק בהשפעה של הסיקור הדתי (פרק 5) ובהשפעת המדיה החדשים על הדת (פרק 6).

המאמרים המרכיבים את הספר אינם מטפלים בנושאים הללו באורח פשטני וסטריאוטיפי, למרות חוסר האחידות ברמתם. יחדיו הם יוצרים תמונה מורכבת, שאינה מתמצה רק בהצגת הסיקור התקשורתי של דת ושל מקרי חדשות הקשורים לעניינים דתיים במקומות שונים ותו לא, אלא הם עוסקים גם בדרכים שבהן הדת מתאימה עצמה לחדשות. כלומר, מדובר במערכת יחסי גומלין שבין הדת לתקשורת: מצד אחד, ישנן השלכות של הדת על התקשורת ועל פועלה; ומצד שני, ישנן השלכות על שחקנים נוספים הנמצאים בצד הדתי, כמו אנשי סמכות דתיים, יועצים, דוברים, צרכנים ומאמינים.

יתרון נוסף וחשוב של הספר טמון בפרספקטיבה הגלובלית שהוא מספק. הוא מציג מגוון נושאים הקשורים למקומות שונים בעולם. דבר זה אינו מה בכך. הספר מספק צוהר למחקרים שלרוב קשה לאתרם ולקרוא עליהם. המתעניינים בתחום יגלו כי חיפושים מהירים מובילים בעיקר למחקרים המתמקדים בארצות הברית. גם כותב סקירה זו חוטא בכך. הספרים בתחומים אלה ואחרים שאני מזמין לספרייה עבור הסטודנטים עוסקים בעיקר בארצות הברית ובמדינות מערביות קרובות. לעומת מגמה זו, הספר מציג מחקרים ממדינות ברחבי העולם, וביניהן קנדה, ישראל, רוסיה, הודו, סין, סעודיה, מלזיה וצרפת. בכך הם מספקים יחדיו תמונה רחבה על הנושא, אם כי היא אינה הופכת לגישה או תיאוריה משותפת ואחידה המסבירה את יחסי הגומלין בין חדשות לבין דת.

הספר, כאמור, מורכב משלושה נושאים מרכזיים וחשובים הנבחנים במחקרי תקשורת, הפקה, תכנים וטכנולוגיה, והוא מוסיף ומבקש לעסוק בהשפעה. אך קריאה מעמיקה מגלה כי עדיין חסרות פרספקטיבות ושיטות מחקר איכותניות רלוונטיות, שישפכו תמונה רחבה ומשמעותית לבחינת היחסים בין דת לחדשות. כך הדבר, לדוגמא, במחקרי ההפקה של חדשות. חסרים במקרים אלה מחקרים אתנוגרפיים הבוחנים את מערכות החדשות מבפנים; למשל, באמצעות תצפיות משתתפות ארוכות טווח או בעזרת ראיונות עם עיתונאים, עורכים ושאר אנשי המקצוע הרלוונטיים. ייתכן והם היו מספקים תובנות מעניינות על אופני ההתנהלות של מערכות חדשות ביחס לעיתונאים דתיים, לנושאים דתיים ולמקרים גלובליים ומקומיים בתחום הדת.

הדיון היה גם יכול להתרחב ולספק תשובות תיאורטיות על שאלות העולות ממאפייני הסיקור הדתי, כמו: מתי ואיך ניתן להציב אותו תחת הקריטריונים של חדשות רכות או קשות? וחשוב מכך, נראה כי הגיע הזמן להרחיב את הסקאלה ואף להגדיר עוד סוגי חדשות בזכות נושא זה, כך שמלבד הקריטריונים הבסיסיים, שהמשיגה גיי טוכמן (1995), של חדשות רכות וקשות, ניתן להגדיר, למשל, גם סוגות נוספות כמו "חדשות רגישות" או אולי אף "חדשות מרגשות". הן יכולות להיות קטגוריות תיאורטיות חדשות בסיקור התקשורת.

ייתכן והפרק הרביעי בספר, המכונה "אירועי מדיה", על שמה של סוגה חדשותית שהגדירו דניאל דיין ואליהוא כ"ץ (Dayan & Katz, 1992), קשור לנושא זה של קריטריונים לסוגי חדשות. אך במקרה שמוצג בספר, נראה כי ההגדרה אינה מתאימה לאחד משני המאמרים העוסקים בכך. אירועי מדיה הם אירועים היסטוריים שהתקשורת מתכוננת אליהם מבעוד מועד, מכינה עבור הצופים חוויה של "לא להיות שם". זוהי חוויה ייחודית לצופים, הזוכים להיחשף למגוון פרספקטיבות ואמצעי מבע, שהקהל באירוע עצמו לא זוכה לו. לפיכך, אירוע טרור, גם אם הוא עולמי, מוצג בשידור חי וקוטע את מהלך השידורים הרגיל, אינו מוגדר כאירוע מדיה. מדובר ב"מרתון של אסונות", (בלונדהיים וליבס, 2006). זו סוגה חדשותית נוספת שהוגדרה בהקשר זה. לכן, לצד שני סוגי האירועים החשובים והרלוונטיים המוצגים בספר – המקרה של בחירת האפיפיור ופיגוע הטרור ב"שרלי הבדו" – הייתה יכולה להיות הגדרה יותר מדויקת והתייחסות מעניינת גם לסוגות חדשותיות נוספות וחדשות, שיוסיפו ויבטאו היבטים רגשיים וחוייתיים אחרים.

פרספקטיבה אתנוגרפית והסוגה החדשותית שהוזכרה לעיל, אירועי המדיה, מזמינות ביתר שאת התייחסות אף יותר משמעותית סביב נושא נוסף – רגשות – שהופך בשנים האחרונות להיות מרכזי במחקרים העוסקים בתקשורת ודת בפרט ובתקשורת בכלל. במקרה של דת, נושא הרגשות הוא רלוונטי במיוחד והקשר שלו לתקשורת מוסיף ומחזק זאת בזכות היכולות והפעולות של התקשורת לטפל רגשות. מחקרה של בריגיט מאייר (Meyer, 2009) הם דוגמה לבחינה כזו, שניתן היה לחזק אותה בעזרת מחקרים נוספים בתחום, כשהספר הנוכחי נראה כמצע ראוי לשם כך.

מחקרים על רגשות ניתנים לבחינה באמצעות בחינה של דרכי הפקה והפצה, אך גם ובעיקר דרך מחקרי התקבלות. חסרונם של מחקרים מסוג זה מורגש בספר. המחקרים המוצגים תחת הכותרות "השפעה של סיקור הדת" בפרק החמישי והשישי ניתן היה אולי להרחיב עם מחקרים הבוחנים את צרכני התקשורת, בשיטות שאינן רק ניתוח תוכן או בחינה כמותית של התוצרים התקשורתיים, כפי שנעשה בכמה מאמרים בספר. נוכחותם של מרואיינים מקהילות פרשניות שונות, כמו אנשי סמכות דתיים, צרכני חדשות כבדים שהם מאמינים אדוקים ועוד, הייתה מוסיפה רבדים נוספים להבנה של תפיסות, פרשנויות וחוויות של צרכני התקשורת בהקשר הדתי.

מהיכרותי המקצועית והאישית הטובה עם עורך הספר, יואל כהן, שיערתי כשרק קיבלתי את הספר לידי למצוא בספר התייחסות להבדלים בין התקשורת של הזרם המרכזי לבין התקשורת הקהילתית האלטרנטיבית והדיגיטלית. המחקרים שעורך כהן בתחום של דת ותקשורת לרוב מבדילים בין השתיים ואף מדגישים את ההבדלים ביניהן. כך עשה כהן גם במאמר אחד שלו בספר, כשהוא מבדיל בין תקשורת דתית לחילונית בסיקור החדשותי של חגים. גם התייחסות לתקשורת עצמאית נוכחת במאמרים בודדים בספר, אולם ההבדלים בין השתיים לא זכו לפרק נפרד או להתייחסות משמעותית ומרכזית בפני עצמה. ייתכן והחומרים שנאספו לספר לא אפשרו זאת.

בספר ישנה התייחסות לדתות שונות במינוחים שונים ולא בהכרח שווים. ישנה התייחסות לדתות היהודית, הנוצרית האסלאמית וגם להינדואיזם. אולם המינוחים אינם העניין שיש להתעכב עליו. אני כבר נעשה חמדן, אבל היה מעניין לקרוא גם על מחקרים חדשים העוסקים בקבוצות ומדינות טוטליטריות דתיות וקיצוניות המשתמשות בתקשורת באופן משמעותי. לדוגמה, מחקרים על המדינה האסלאמית (דעא"ש), העושה שימוש רב ומעניין בתקשורת (Awan, 2017) או על איראן, שבעקבות מחקר על תכניה התקשורתיים-דתיים השונים ניתן להגדיר תיאורטית את הקשר בין תקשורת לדת ל"תקשורת דתית" לעומת "תקשורת מתווכת דת" (Hosseini, 2008). הבדלים תיאורטיים אלה ואחרים שבין סוגי השימוש בתקשורת ואופיים היו יכולים להיכלל בחלק מהמחקרים המוצגים בספר והיו מספקים להם נופך תיאורטי נוסף.

הצעות אלה לתוספות לספר רק מלמדות כי הספר הוא ראוי וחשוב לכל המתעניין בתקשורת ודת. הוא מספק תשתית לבחינה של הנושא ממגוון פרספקטיבות ומזמין בחינות ביקורתיות נוספות הנסמכות על הקיים ומפתחות אותו לכיוונים נוספים.

רשימת המקורות

- בלונדהיים, מ' וליבס, ת' (2006). ממרתון של אסון לאירוע מדיה. מופע טלוויזיוני: 11 בספטמבר 2001 ו-2002. בתוך ת' ליבס ופ' פרוש (עורכים), **כשהאויב נכנס אלי הביתה: טרום ותקשורת בעידן העכשווי** (עמ' 52-71). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- טוכמן, ג' (1995). תהליכי העבודה בהפקת החדשות העיתונאיות: הפיכת הבלתי צפוי לשגרה. בתוך ד' כספי (עורך), **תקשורת המונים: זרמים ואסכולות מחקר – מקראה** (עמ' 234-256). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה..
- Awan, I. (2017). Cyber-extremism: Isis and the power of social media, *Society*, 54, 138–149.
- Dayan, D. & Katz, E. (1992) *Media events: The live broadcasting of history*. Oxford: Harvard University Press
- Hosseini, S. H. (2008). Religion and media, religious media, or media religion: Theoretical studies, *Journal of Media and Religion*, 7(1-2), 56-69.
- Meyer, B. (2009). *Aesthetic formations: Media, religion, and the senses*. New York: Palgrave Macmillan.